

OBSERVATIONS REGARDING THE DATING OF THE OLDEST ROMANIAN
VERSION OF THE *DISCOURSE BY THE MOST BLESSED HIPPOLYTUS*

(Abstract)

In the present paper, we have made some observations regarding the dating of the oldest two Romanian manuscripts containing the shortened version of the *Discourse by the Most Blessed Hippolytus*. Following our analysis, we have reached two provisional dates: circa 1713, for ms. rom. 2513 BAR, and 1730–1736, for ms. rom. 2516 BAR. These dates, together with various aspects regarding the content of the two codices, helped us establish that ms. rom. 2516 BAR is a direct copy of ms. rom. 2513 BAR, which left the Bistrița monastery and had no continuity in subsequent copies belonging to the shortened version. Thus, we were able to draw the final family tree of the four manuscripts that form the shortened Romanian version of the *Discourse by the Most Blessed Hippolytus*.

Cuvinte-cheie: datare, Pseudo-Hipolit, Antihrist, De consummatione mundi, versiune prescurtată, Serafim, Ilarion.

Keywords: dating, Pseudo-Hippolytus, Antichrist, De consummatione mundi, shortened version, Serafim, Ilarion

*Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

Cătălina VelculescuMANUSCRISE CU NARAȚIUNI DESPRE „NEBUNI ÎNTRU HRISTOS”
RECENT IDENTIFICATE

În cartea *Nebuni întru Hristos*¹ atrăgeam atenția că probabil mai există și alte manuscrise decât acelea pe care le-am analizat cu fragmente din „Viața” lui Andrei Salos.

Am identificat recent câteva astfel de manuscrise unde fragmentele care ne interesează au fost înregistrate în cataloage sub denumirea generică de „fragmente din pateric” sau „literatură monahală”².

¹ București, Editura Paideia, 2007 (în continuare: C. Velculescu 2007).

² Vezi: Ion Bianu, R. Caracaș, G. Nicolaiasa, G. Ștrempel, Fl. Moisil, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I–IV, București, Academia Română, Editura Academiei, 1907–1967 (în continuare: Bianu *et alii*, *Catalogul*; aici fragmentele din ms. 1373 apar în descrierea detaliată cu titlurile reale); Gabriel Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, Editura Academiei, București, 1959 (în continuare: G. Ștrempel, *Copiști*); idem, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I–IV, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978–1992 (în continuare: G. Ștrempel,

A

Din *Proloagele* editate la **Moscova** în secolul al XVII-lea, ajunseser la Mănăstirea Bistrița, în jurul anului 1700, tipăritura moscovită din anul **1685**, sub forma a două volume masive, aduse de ieromonahul Paisie de la Cozia, la întoarcerea dintr-o călătorie la Moscova³.

După o traducere în limba română (care pornea probabil chiar de la acest exemplar, dar se poate să mai fi existat și altele, din alte ediții), ieromonahul Serafim (cel care a copiat, în același manuscris, între altele, *Fiziologul*), copia pe la anul 1713 (el însuși sau ajutat de cineva) o selecție de povestiri, cu o vădită aplecare spre acelea de mici dimensiuni și cu o morală clară. Copiat se pare înainte anul 1713, ms. **2513**⁴ are pe f. 1 mențiunea: *Pateric sau Otăcinic. ... scoase din Proloagele cele moschicești⁵ și dintru alte sfinte cărți adunate.*

Între acestea sunt și câteva din narațiunile despre Andrei Salos (introduse cu titlul: *Cuvânt pentru sfântul Andrei, cum s-au făcut zănatec* – subl.n. - *pentru Hristos*), și anume cele de la zilele de: **2 și 3 oct.** (**A1** și **A2** – vezi C. Velculescu 2007, p. 59 ș. u.), la f. 31v – 35v; **6 oct.** (**b1**), la f. 35v – 36; **8 oct.** (**b2**), la f. 39v – 40v; **15 oct.** (**C**), la f. 42v – 44v; **16 oct.** (**D**), la f. 44v – 46; **25 oct.** (**E**), la f. 54 – 55; **4 dec.** (**F**), la f. 73v – 80⁶.

Ms. 2513 se dovedește astfel a fi cel mai vechi dintre manuscrisele românești identificate până acum cu fragmente din *Viața* lui Andrei Salos.

³ Păstrată acum la BAR, București, secția „Carte rară”. Cătălina Velculescu, *Cărți populare și cultură românească*, București, Editura Minerva, 1984 (în continuare: C. Velculescu, *Cărți*), p. 78, 87, n. 18, 19. Se vorbește de două călătorii la Moscova: 1690 și 1702 – dacă este vorba de una și aceeași persoană.

⁴ Ms. **2513**. Ștrempelel, *Copiști*, p. 207–208; C. Velculescu, „*Fiziologul*” de la Bistrița, RITL, 1982, nr. 2, p. 209–222; Ștrempelel, *Catalogul*, vol. II, 1983, p. 299; C. Velculescu, *Cărți*, vezi *Serafim* în *Indice*; Violeta Barbu, *Miniatura brâncovenească*, București, Editura Meridiane, 2000, p. 38, 118; C. Velculescu, V. Guruianu (ed.), *Fiziolog. Bestiar*, București, Editura Cavallioti, 2001 (în continuare: Velculescu, Guruianu, *Fiziolog. Bestiar*), p. 8–10, 20, 35–44; Silvia Marin Barutcieff (ed.), *Veșmântul lui Hristos*, în vol. col. *Texte uitate. Texte regăsite*, vol. II, București, FNȘA, 2003, p. 7–8.

⁵ Pentru *Proloage*, vezi: C. Velculescu, *Slavonic and Romanian Variants of the Collection of Texts entitled Prolog*, RESEE, XVIII, 1980, nr. 3, p. 613–614; C. Velculescu, *Cărți*, p. 80 ș. u., cu nuanțările, precizările și bibliografia din C. Velculescu, *Die rumänischen Prologe – Übersetzungen, Bearbeitungen Wiederübersetzungen*, în vol. col. *Mnogokratnitate prevodi v Južnoslavjanskoto srednovekovie*, coord. Lora Taseva, Roland Marti etc., Sofia, 2006, p. 503–514.

⁶ Vom enumera în continuare filele din ms. **2513** la care sunt incluse fragmente din *Andrei Salos*, indicând în paranteză paginile din monografia noastră *Nebuni întru Hristos* (C. Velculescu 2007), unde se găsesc textele similare. Ms. **2513**: f. 31v – 35v (C. Velculescu 2007, p. 117–122); f. 35v – 36 (C. Velculescu 2007, p. 174 – 175); f. 39v – 40v (C. Velculescu 2007, p. 175 – 177); f. 42v – 44v (C. Velculescu 2007, p. 122 – 125); f. 44v – 46 (C. Velculescu 2007, p. 125 – 127); f. 54 – 55 (C. Velculescu 2007, p. 127 – 128); f. 73v – 80 (C. Velculescu 2007, p. 128–136).

Înainte de anul 1736, ieromonahul Ilarion, tot de la Mănăstirea Bistrița olteană, a copiat în ms. **2516**⁷, poate direct, poate prin intermediar, o parte din conținutul ms. **2513**, între care și narațiunile despre Andrei Salos (fără a mai trimite la *Proloagele cele moschicești ori la alte sfinte cărți*), precum și „Fiziologul”. În ms. **2516** narațiunile despre Andrei Salos se înșiruie astfel: **2 și 3 oct.** (**A1 și A2** – vezi C. Velculescu 2007, p. 59 ș. u.), la f. 76v – 81v; **6 oct. (b1)**, la f. 81v – 82v; **8 oct. (b2)**, la f. 86 – 88; **15 oct. (C)**, la f. 90 – 93; **16 oct. (D)**, la f. 93 – 94v; **25 oct. (E)**, la f. 103 – 104; **4 dec. (F)**, la f. 120v – 127⁸.

Vom reveni ulterior la indicarea altor povestiri comune între cele două manuscrise (**2513 și 2516**), ca și la acelea specifice fiecăruia dintre ele.

Din punct de vedere și al conținutului, și al ordinii fragmentelor, textele despre Andrei Salos din manuscrisele **2513 și 2516** descind din *Proloage* așa cum le cunoaștem din ediția de la Moscova, an **1685 (PM 1685)**, deci se situează între textele de „tip c” (C. Velculescu 2007, p. 58 – 67). Dar, confruntate, din punct de vedere formal, textele despre Andrei Salos copiate de ieromonahii Serafim și Ilarion de la Bistrița în prima jumătate a secolului XVII, sunt practic aceleași cu cele prezente în cele două manuscrise (**2102 și 2786**) ale ieromonahului Ioachim Bărbătescu, tot de la Bistrița, copii din anii 1801 și 1807, deci aparțin „tipului b” (C. Velculescu 2007, p. 58, 117 ș.u.). Dar manuscrisele de „tip b” au în plus *Întrebările*, fie înaintea fragmentelor biografice (ms. **2102**), fie după (ms. **2786**). Diferă și locul fragmentelor **b1 și b2** (în **2102**, **b1** se află la sfârșitul *Întrebărilor*, înainte de „viață”; în **2786**, unde *Întrebările* au fost trecute după „viață”, fragmentele **b1 și b2** se află amândouă după *Întrebări*, deci la sfârșitul grupajului dedicat lui Andrei Salos.

În Țara Românească, tradiția alăturării unor episoade selectate din „viața” lui Andrei Salos cu *Întrebările* (precedate de o foarte scurtă introducere biografică), a fost cunoscută din filieră sud-slavă, precum cea a ms. sl. **134**, venit din Serbia (partea de secol XVI – vezi C. Velculescu 2007, p. 58 – cu bibliografie)⁹.

⁷ Ștrempele, *Copiști*, p. 110–115 (mai ales p. 114); Ștrempele, *Catalogul*, vol. II, 1983, p. 300–301; C. Velculescu, *Alte două manuscrise cu „Fiziologul”*, RITL, 1989, nr. 1–2, p. 325–328; C. Velculescu, *Introducere*, în Velculescu, Guruianu, *Fiziolog. Bestiar*, p. 9–10.

⁸ Vom enumera în continuare filele din ms. **2516** la care sunt incluse fragmente din *Andrei Salos*, indicând în paranteză paginile din monografia noastră *Nebuni întru Hristos* (C. Velculescu 2007), unde se găsesc textele similare. Ms. **2516**: f. 76v – 81v (C. Velculescu 2007, p. 117–122); f. 81v – 82v (C. Velculescu 2007, p. 174–175); f. 86 – 88 (C. Velculescu 2007, p. 175–177); f. 90 – 93 (C. Velculescu 2007, p. 122–125); f. 93 – 94v (C. Velculescu 2007, p. 125–127); f. 103 – 104 (C. Velculescu 2007, p. 127–128); f. 120v – 127 (C. Velculescu 2007, p. 128–136).

⁹ Pentru manuscrisele slave vezi P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor /slavo-române și/ slave din BAR*, vol. I, [București], Editura Academiei, 1959; vol. II, București, Editura Academiei, 2003; vol. III, dactilogramă, Secția de Manuscrise a BAR, București; Ion Radu Mircea, *Répertoire des manuscrits slaves en Roumanie. Auteurs byzantins et slaves*, Institut d’Études balkaniques, Sofia, 2005; Alexandru Mareș, *Cărți populare din secolele al XVI-lea – al XVII-lea. Contribuții filologice*, București, FNȘA, 2006, p. 96, 100, 107, 115–118, 238, 246–250, 280; Velculescu 2007, p. 25, n. 31; p. 27, n. 36; p. 36, n. 54; p. 37, 58.

La aceasta adăugăm faptul că *Întrebările* au circulat în slavonă și ca scriere independentă (tradiția ms. sl. **298, 649, 309** din Țara Românească și Moldova), așa cum apar și în traduceri românești din ms. rom. **2430 & 1197**, de la mijlocul secolului al XVIII-lea („tip a” la C. Velculescu 2007, p. 57–58, 83 ș. u.).

Se impune ca stringent necesară o cercetare lipsită de prejudecăți a contribuției manuscriselor sud-slave la elaborarea *Proloagelor*, tipărite la Moscova începând cu anul 1641 (am semnalat prezența acolo a unor pagini comune cu manuscrisul de *Prolog* simplu ce a aparținut lui Neagoe Basarab).

Noi constatăm că la Bistrița se reîntâlnesc cele două tradiții: aceea a *Întrebărilor* plus fragmente de „viață” (ms. sl. **134** venit din Serbia), cu aceea a ordonării doar a fragmentelor biografice din *Prologul* de la Moscova (**PM 1685**): cineva a combinat la un moment dat textele despre Andrei Salos copiate de ieromonahii Serafim și Ilarion (ms. **2513** și ms. **2516** – tradiția **PM 1685** – fără *Întrebări*!) cu *Întrebările* pe care le găsim în ms. **2430 & 1197** (tradiția ms. sl. **298, 649, 309** din Țara Românească și Moldova). Rezultatul acestei combinări (supus și el schimbărilor) îl găsim în copiile ieromonahului Ioachim Bărbătescu (**2102** și **2786**), care concordă prin alăturarea *vita & întrebări* cu una din tradițiile sud-slave (ms. sl. **134**).

B

Copii selective după *Proloagele* transpuse în românește (alte fragmente decât cele din *Varlaam și Ioasaf*) s-au făcut și în Transilvania.

În ms. **1373**¹⁰ (copiat de pe o carte a dumnealui părintelui Șarban de la Arini de Dimitrie Popovici Boer, în anii 1792 – 1793) au fost selectate din materialele oferite spre lectură de *Proloagele* moscovite nu doar pilde din *Varlaam și Ioasaf*, ci și fragmente despre Andrei Salos, anume: **1 oct.**, la f. 23 – 24; **2, 3 și 4 oct.** (**A1, A2, A3** – vezi C. Velculescu 2007, p. 61 ș.u.), la f. 24v – 29); **5 oct.** (**B¹¹**), la f. 29 – 31; **6 oct.** (**b1**), la f. 31 – 31v; **8 oct.** (**b2**), la f. 39 – 40v; **12 oct.** doar partea referitoare la milostenie (**b3** – doar partea a doua), la f. 45v – 46; **25 oct.** (**E**), la f. 52v – 53v; **4 dec.** (**F**), la f. 71 – 75¹². Textele din ms. **1373** sunt comparabile

¹⁰ G. Ștrempel, Florica Moșil, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor românești*, București, Editura Academiei, 1967 (în continuare: Ștrempel, Moșil, Stoianovici), p. 645 – 652; G. Ștrempel, *Copiști*, p. 181–182; G. Ștrempel, *Catalogul*, vol. I, 1978, p. 308–309; C. Velculescu, *Cărți*, p. 48, 89, 93, 102.

¹¹ Fragmentul **B**, de la 5 octombrie (furul de morminte și fecioara), este comun cu un fragment din *Limonar* (Ioan Moshu, *Livada duhonică sau Noul Paradis*), Episcopia de Alba Iulia, 1991, p. 83.

¹² Vom enumera în continuare filele din ms. **1373** la care sunt incluse fragmente din *Andrei Salos*, indicând în paranteză paginile din monografia noastră *Nebuni întru Hristos* (C. Velculescu 2007), unde se găsesc textele similare. Ms. **1373**: f. 23 – 24 (C. Velculescu 2007, p. 210 – 212); f. 24v – 29 (C. Velculescu 2007, p. 212 – 219); f. 29 – 31 (C. Velculescu 2007, p. 219 – 222); f. 31 – 31v (C. Velculescu 2007, p. 222 – 223); f. 39 – 40v (C. Velculescu 2007, p. 223 – 244); f. 45v – 46

cu acelea din copia ieromonahului Sofronie de la Episcopia Romanului, în anii 1798–1799 (ms. **1462**, **1463** etc.). Copistul Dimitrie a reținut numai o parte din narațiuni; textul românesc se apropie uneori de aceea din manuscrisul din Moldova, alteori se diferențiază pe pagini întregi.

Textele din ms. **1373** dau mărturie despre circulația în Transilvania a narațiunilor biografice referitoare la Andrei Salos.

În alt manuscris din Transilvania, ms. **1132**¹³, din anii 1782 – 1783, diacul Toader Ursu Noian (care ține să noteze anul anul când *m-am însurat, de-am luat pe Măriuța, fata părintelui Teodor de la Daneș, 1784, 30 ianuarie*) a transcris, pe lângă pildele din *Varlaam și Ioasaf*, forma prelucrată și ușor amplificată a unui singur fragment din seria Andrei Salos, acela de la **6 oct. (b1)**, la f. 176 – 176v. Exprimarea diferă de a celorlalte manuscrise.

C

Mai semnalăm existența unui ms. pe care nu îl știam când am publicat cartea despre *Nebuni*: Biblioteca Sf. Sinod, Catalog Fecioru¹⁴ – **72** (nou **II 79**), f. 25–51. Pe marginea textului, părintele Fecioru a scris: Dimitrie Rostovski, *Viețile* și indică și pagina. Textul, care aparține tipului descins din categoria „Vieți de sfinți”, se apropie în chip evident de ms. **5468** (C. Velculescu 2007, 237–262, tip **c-b-2**) și provine din Țara Românească, de la Mănăstirea Căldărușani, secolul XIX.

D

Tot în Biblioteca Sf. Sinod se află ms. **102**, conform Catalogului părintelui Fecioru (nou **II 121**), din secolul XVIII, cuprinzând *Viața sfântului Vasile cel nou; Vămile văzduhului; Pentru aceia cum au văzut Grigorie Ierusalimul cel de sus, carele iaste Sionul maica tuturor cetăților cea nefăcută de mână*. În vedenia acestui sfânt Grigore, apar și *Cei nebuni pentru Hristos* (f. 89v–90). De aici deducem că pentru viitor este necesar să fie investigate manuscrisele românești cu scrierea amintită.

Avem convingerea că vor fi în continuare identificate și alte fragmente referitoare la Andrei Salos, ca și la alți sfinți *nebuni pentru Hristos*, fragmente

(C. Velculescu 2007, p. 224–225); f. 52v – 53v (C. Velculescu 2007, p. 230–231 – Atenție: din ms. **1373** lipsește textul din C. Velculescu 2007, p. 225–230); f. 71 – 75 (C. Velculescu 2007, p. 231–235 – cu același titlu, același *incipit* și unele grupuri de cuvinte ca în ms. **1373**).

¹³ Ștrempel, Moisil, Stoianovici, p. 150–156; Velculescu, *Nebuni*, p. 59, 63 n. 138, 72, n. 179, 174, n. 253.

¹⁴ Dumitru Fecioru, *Catalogul manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei Române*, BOR, XI, 1959 – XVII, 1965.

precum cel despre monahia din Mănăstirea Tabenissi. În traducerea după *Historia lausiaca* a lui Palladius tipărită la București, în anul 1760 (traducere făcută de Teofilact biv-vel clucerul), se găsește la p. 89 – 93, povestirea: *Pentru o fecioară ce să făcea nebună pentru Hristos* (vestita călugăriță din secolul IV, de la Mănăstirea Tabenissi – vezi C. Velculescu 2007, p. 12–13). Tipăritura de la București este reluată în copii manuscrise, dintre care amintim una de la sfârșitul secolului XVIII, păstrată la Biblioteca Sf. Sinod (ms. 25 din Catalog Fecioru; cotă nouă: III 17, f. 41–42v). Alte copii după *Lafsaicon* pot fi urmărite în *Cataloagele manuscriselor* de la BAR București, datorate lui Ioan Bianu și colaboratorilor săi, continuate de Gabriel Ștrempel. Povestirea despre călugărița din Tabenissi a fost inclusă și în culegeri de narațiuni „ziditoare”.

Pentru fragmentele din *Apostol* și din *Evanghelii* ce se citesc la liturgiile din zilele dedicate unor sfinți *salo*, vezi *Noul Testament*, IBMOBOR, București, 1972, p. 779, precum și alte scrieri similare.

E

Menționăm, de asemenea, că în *Viețile Sfinților* pe luna octombrie, tipărite la Mănăstirea Neamțul în anul 1811, există la ziua de 1 octombrie un frontispiciu care precede textul despre *Acoperământul Maicii Domnului*, frontispiciu în care, în partea dreaptă, este prezent Andrei Salos (niciodată călugărit!), cu tălpile și brațele goale, cu o pânză înfășurată neglijent peste umeri și trup. Lângă el stă un patriarh, probabil Epifanie, conform convingerii că tânărul discipol (nu călugăr!) ar fi ajuns ulterior patriarh, după ce se va fi călugărit. Aceeași gravură este reluată în volumul pe noiembrie cu VS, tot la ziua de 1, de această dată fără o legătură evidentă cu textul. Gravura a fost repodusă și în BRV, vol. 3, p. 30.

MANUSCRITS CONTENANT VIES DES SALOI RECEMMENT IDENTIFIÉS

(Résumé)

Il y a quelques années nous avons étudié la circulation du thème des *salo* dans la littérature roumaine. Nos efforts se sont concrétisés dans un livre parue en 2007. Dès lors, nous avons découvert plusieurs manuscrits contenant des narrations de la même famille, jamais mis en question par les chercheurs du sujet. C'est leur description détaillée qui fait l'objet de cet article.

Cuvinte-cheie: manuscrit, Andrei cel nebun întru Hristos, vieți de sfinți, literatură monahală, cataloage.

Mots-clés : manuscrit, *Andrei Salos*, vies des saints, littérature monahale, catalogues.

București, Str. Pașcani nr. 5